

М.Ф.СУМЦОВ ПРО ОСОБИСТІСТЬ ТА ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ ВЧИТЕЛЯ

На основі вивчення педагогічної спадщини М.Ф.Сумцова розглядаються його педагогічні погляди на підготовку педагога, індивідуальний підхід до організації навчально-виховного процесу у педагогічних навчальних закладах.

Проблема особистості та професійності вчителя привертала до себе увагу ще з античних часів й протягом всієї історії розвитку педагогічної науки була актуальною. Незважаючи на те, що суспільно-економічні особливості кожного історичного періоду визначали свої мету і зміст, завдання і методи навчально-виховного процесу, вчитель завжди залишався його головною фігурою.

В умовах піднесення просвітницької діяльності інтелігенції, інтенсивного розвитку освіти в період к. ХІХ – поч. ХХ ст суспільство висунуло нові високі вимоги до особистості, професійної підготовки та фахової майстерності вчителя. У різні періоди педагоги та вчені : Х.Д.Алчевська, Б.Д.Грінченко, М.П.Драгоманов, О.В.Духнович, С.Ф.Русова, К.Д.Ушинський, Т.Г.Шевченко та ін. в своїх роботах визначали роль та значення вчителя у навчально-виховному процесі.

М.Ф.Сумцов також звертався до цієї проблеми, різноманітні аспекти якої знайшли відображення в науково – методичних роботах “Із гімназичних спогадів”, “Звіт опікуна Пушкінського училища проф. М.Ф.Сумцова за 1902 – 1903 ак. рік”, “Із шкільного життя”, “Про розвиток наукового мислення в середній школі”, “Директори харківської другої чоловічої гімназії 60 –х р.р.” та ін. Особливу увагу вчений звертав на професійні та особисті якості вчителя , оскільки вважав вчителя центральною фігурою навчально-виховного процесу. Перетворення теорії навчання та виховання в практичну форму конкретних методів та прийомів являє собою головну функцію діяльності вчителя, ексклюзивною формою безпосереднього, систематичного впливу на особистість учня. Із всієї різноманітності педагогічних прийомів та методів учитель повинен вибрати та реалізувати лише ті, які найповніше відповідають конкретній педагогічній ситуації.

Діяльність учителя завжди була підпорядкована системі завдань, обсяг, характер та специфіка яких визначались в різні періоди по-новому. Так, в часи Київської Русі, коли у вітчизняній педагогіці вперше вживається термін “вчитель” (ХІ ст.), завданням вчителя вважалась необхідність навчати дітей грамоті [5:58]. Соціально-економічний розвиток суспільства, його науковий та культурний прогрес сформували нові вимоги до вчителя, які значно розширили коло завдань, що вирішуються вчителем. Так, М.Ф. Сумцов. , як свідчить вивчення та аналіз його науково-педагогічних робіт, основними завданнями вчителя вважав:

1. Виховання морально - вольових якостей дитини. Учений неодноразово відзначав, що основа школи – виховання високо-моральної особистості й саме вчителю належить визначна роль у цьому процесі. Основою морального виховання М.Ф.Сумцов називав формування гуманістичного ставлення до людей, світу, природи. Вказував, що вчитель повинен приділяти увагу вихованню доброти, правдивості, ввічливості, працелюбності.

2. Формування та розвиток пізнавальної активності. Необхідно зазначити, що М.Ф.Сумцов, розділяючи точку зору педагогів М.О.Корфа, П.Ф.Каптерева, М.І.Демкова та ін., вважав, що саме вчитель, уникаючи наказів, догматичного підходу та шаблонного використання методів навчання, повинен заохочувати учнів до самостійної розумової діяльності, активізувати їх природну допитливість, розвивати інтелектуальні та творчі здібності. Протягом всієї своєї діяльності в численних педагогічних та науково-публіцистичних статтях учений підкреслював, що основою навчання повинно стати виховання у дитини певного комплексу якостей : любові до знань, прагнення до самостійної дослідницької роботи, творчого підходу до набуття та засвоєння знань. Саме наполегливий творчий пошук, любов до істини, самостійна невтомна праця перетворюють важку інтелектуальну роботу на цікавий науковий пошук. Радість та захоплення від процесу наукового пошуку здатні відчувати дослідники будь-якого віку: й досвідчені вчені, й школярі, які роблять перші, невпевнені кроки, а результати учнівських досліджень М.Ф.Сумцов порівнював до значущості пошуків та відкриттів передової науки. Отже, на думку вченого, у школі, де відбувається перше знайомство з елементарними науковими поняттями, законами та теоріями, перший досвід наукового пізнання, необхідно закладати основи для науково-дослідницької діяльності, яка починається з виховання любові до знань, поважного ставлення до науки, навичок самостійної інтелектуальної роботи та творчого підходу до навчання.

Слід відмітити, що ще в ХІХ ст. прогресивні педагоги: Х.Д.Алчевська, Б.Д.Грінченко, М.П.Драгоманов, О.В.Духнович, С.Ф.Русова, К.Д.Ушинський - зазначали, що реалізація завдань, які стоять перед учителем вимагає від нього глибоких знань, відданості своїй справі, певного комплексу моральних якостей та ін. Під впливом їх ідей М.Ф.Сумцов також висував ряд вимог до вчителя. Аналіз робіт ученого дозволив виділити та об'єднати їх у дві групи: вимоги до моральних та професійних якостей учителя.

Моральним якостям учителя у вітчизняній педагогіці приділялась увага ще з середніх віків. Літературні пам'ятки свідчать, що ідеальний наставник того часу мав бути добрим, чесним, справедливим. Саме таким змалював у своїх творах давньоруський письменник Епіфаній Премудрий (перша половина ХV ст) Сергія Радонезького, називаючи його: “вчитель учителів... добрий пастир, праведний учитель, непідкупний наставник”[1:155].

З розвитком вітчизняної системи навчання та виховання суспільство ставило нові високі вимоги до особистісних якостей учителя. У різні періоди проблему моральності вчителя висвітлювали такі прогресивні науковці, письменники та педагоги, як Г.С. Сковорода, , М.П.Драгоманов, І.Я.Франко, Леся Українка, Т.Г.Шевченко,

М.М.Коцюбинський та ін. М.Ф.Сумцов також неодноразово звертав увагу на цю проблему. Він зазначав, що педагогічні погляди та діяльність кожного вчителя носять неповторні індивідуальні риси, які обумовлені інтелектуальними особливостями, об'ємом загальних знань і тривалістю педагогічної діяльності. Але визначальне місце, на думку вченого, займає особистісний компонент, який характеризується особливостями світогляду вчителя, структурою його принципів та переконань, моральними якостями. М.Ф.Сумцов, розвиваючи ідеї К.Д.Ушинського, який писав, що “головне буде залежати від особистості вчителя”, вважав, що виховна діяльність учителя стає успішною лише у випадку, коли сам учитель являє собою особистість високоморальну та всебічно розвинуту.

Моральні якості вчителя здебільшого визначають рівень моральних прагнень його учнів. М.Ф.Сумцов писав про “доброякісність дитячої душі”[4] й можливість формування цілісної й порядної особистості силою морального впливу особистості вчителя.

М.Ф.Сумцов підкреслював значущість моральних якостей особистості вчителя, оскільки увесь процес виховання – процес безпосереднього та систематичного впливу особистості вчителя на особистість учня. Вчитель сприяє формуванню характеру, звичок, світогляду, переконань. І лише моральна та порядна людина здатна сформувати в учнів ідеали добра та правди, прагнення до яких стане для вихованців живою потребою.

М.Ф.Сумцов, продовжуючи ідею “сродності” Г.С.Сковороди, один із перших в Україні відмічав, що професія вчителя потребує особливого таланту та покликання. Педагог визначав здібність до вчительської професії наявністю особливих рис характеру. Особливо важливими педагог вважав такі якості, як доброта, чуйність, терпіння, справедливість, педагогічний такт та витримка.

Порівняльний аналіз науково – методичних праць М.Ф.Сумцова та історико – педагогічної літератури свідчить, що погляди вченого щодо професійної майстерності вчителя сформувались під впливом прогресивної педагогічної думки XIX ст, зокрема, провідних ідей педагогів Б.Д.Грінченка, М.П.Драгоманова, К.Д.Ушинського. Вивчення та аналіз педагогічних науково – популярних статей педагога дали змогу встановити, що основними складовими професійної майстерності вчителя М.Ф.Сумцов вважав :

- уміння сформувати та розвинути в учнів почуття любові до науки,
- необхідність добре знати свій предмет,
- володіння методикою його викладання,
- проведення навчально-виховної роботи на засадах поваги до особистості, доброзичливості та довіри.

М.Ф.Сумцов, продовжуючи ідеї вітчизняних педагогів Б.Д.Грінченка, С.В.Васильченка, М.П.Драгоманова зазначав, що для виховання любові до науки вчитель повинен сам гаряче любити свій предмет, поважати знання. Такий вчитель, за справедливим переконанням М.Ф.Сумцова, зуміє прикрасити процес надання знань рисами творчого, наукового пошуку, який сприятиме формуванню та розвитку певного комплексу творчо-інтелектуальних здібностей та навичок.

Знання свого предмету, володіння методикою його викладання, на думку вченого, дозволять учителю творчо використовувати різноманітні методи та засоби викладання, звертаючись до досвіду своїх колег, здобутків минулого, досягнень передової науки та відповідно до кожної педагогічної ситуації.

Необхідно зазначити, що проблема підвищення інтересу до навчання була актуальною ще з античних часів і знайшла розвиток у численних працях прогресивних педагогів та науковців різних періодів. Звертався до цієї проблеми і М.Ф.Сумцов, який, як було встановлено в ході дослідження, головною перешкодою для успішного оволодіння знаннями вважав сум на уроках, що виникає внаслідок формального ставлення до викладання, проведення шаблонних та однотипних навчальних прийомів і методів. Педагог звертав увагу на те, що для забезпечення учнів міцними знаннями вчитель повинен ставитись до викладацької діяльності як до творчого процесу, намагатися зробити його цікавим та захоплюючим, активно використовувати в навчанні нетрадиційні методи та засоби.

Як свідчить аналіз історико-педагогічних матеріалів, представники різних педагогічних концепцій досліджуваного періоду під реалізацією принципу індивідуального підходу розуміли необхідність глибоко вивчати особистісні якості учнів, створювати сприятливі умови для розвитку особистості, будувати взаємостосунки з учнями на принципах поваги та довіри.

Обґрунтовуючи своє вирішення проблеми організації індивідуального підходу, М.Ф.Сумцов відзначав, що визначальним фактором діяльності вчителя повинне стати гуманне, шанобливе ставлення до учня, до його особистості, інтересів та потреб. Реалізацію цього принципу педагог бачив в побудові близьких, довірливих взаємостосунків між учнями та педагогами. Так, у роботі “ Отчет опекуна Пушкинского училища за 1902-1903 ак.год” учений з гордістю констатував, що у довіреному йому навчальному закладі педагоги не тільки близько знайомі з учнями, їх родинним становищем, але й беруть участь у вирішенні багатьох їхніх проблем, зокрема матеріальних. М.Ф.Сумцов зазначав, що любов та повага до учнів викликали в останніх довіру до вчителя, що сприяло підвищенню його авторитету. Тісний зв'язок з учнями дозволяв краще пізнати кожного із них : його характер, звички, інтереси, прагнення. Як і К.Д.Ушинський, М.Ф.Сумцов вважав, що такі взаємовідносини допоможуть знайти вірний підхід до кожного учня, сприятимуть, з максимальною точністю, визначенню та вирішенню різноманітних виховних завдань. Звертаючись до особистого педагогічного досвіду та досвіду своїх колег, М.Ф.Сумцов відмічав, що близькі та довірливі стосунки з учнями викликають в останніх гаряче бажання відповідати вимогам учителя. Так, на прикладі Пушкінського училища, педагог відзначав, що тісний зв'язок між учнями та педагогічним колективом сприяв помітному покращенню дисципліни, діти стали охайніше та старанніше виконувати завдання [3] .

Таким чином, аналіз та вивчення педагогічних праць М.Ф.Сумцова дозволив визначити позицію вченого щодо місця та ролі вчителя у навчально-виховному процесі. М.Ф.Сумцов визначив для вчителя особливі завдання, як виховання морально-вольових якостей дитини та формування і розвиток пізнавальної активності.

Для реалізації цих завдань педагог сформулював ряд вимог до особистості та професійності вчителя, підкреслив необхідність творчого підходу до навчально-виховної роботи.

1. ХомичО В.Ф. Вчитель, як творча особистість: історична ретроспектива: Розвиток освіти в Україні (II пол. XIX – п. XX ст). - К.: Ін-т педагогіки, 1995.
2. Сумцов М.Ф. Из гімназичних спогадів. - Харків, 1916.
3. Сумцов М.Ф. Звіт опікуна Пушкінського училища. - Харків, 1903.
4. Сумцов М.Ф. Керівництво для студентів Харківського університета. - Харків, 1987.
5. Джуринский Д.А. История педагогики. – М., 1998.

Матеріал надійшов до редакції 8.09.2000 р.

Кин Е.Н. М.Ф.Сумцов о личности и профессиональных качествах учителя.

На основании изучения педагогического наследия М.Ф.Сумцова рассматриваются его педагогические взгляды на подготовку педагога, индивидуальный подход к организации учебно-воспитательного процесса в педагогических учебных заведениях.

Kin O.M. M.F.Sumtsov about a Personality and Professional Qualities of a Teacher.

On the basis of M.F.Sumtsov's pedagogical heritage the author considers his pedagogical views on teacher training, an individual approach to organization of training-educational process in pedagogical educational establishments.